

Лявон Савёнак – Свэн – Крывічанін

Нарадзіўся Лявон Савёнак 26.06.1897г. на Глыбоччыне ў вёсцы Вялец у сям’і Вікенція (1865-1898) і Вольгі (1869-1962) Савёнкаў. Пачатковую асьвету здабыў у Глыбокiм, куды пераехаў разам з маці і старэйшымі сёстрамі, Анютай і Ксёняй, пасля сьмерці бацькі; вучыўся ў Маладэчненскай настаўніцкай сэмінарыі, якую скончыў у 1917г. Тут разам з ім студыявалі такія знацьчы беларускага нацыянальнага руху, як С. Рак-Міхайлоўскі, П. Мятла, Ф. Вальнец, Міхась Чарот. Пасьля сэмінарыі два гады вучыўся ў калэжкім корпусе ў Пецярбургу.

На пачатку першай беларусізацыі, у 1922 годзе, Л. Савёнак з групай глыбоцкіх настаўнікаў прыехаў у Менск, дзе пазнаёміўся з настаўніцай Апалёніяй Радкевіч, якая сталася ягонай жонкай. У 1922 годзе ў іх нарадзіўся сын Лёдзік, а ў 1927 – дачка Зора. Сям’я засталася жывь у Менску.

У хуткім часе У. Ігнатоўскі паклікаў Лявона Савёнка працаваць карэспандэнтам у газэту «Савецкая Беларусь», што тады друкавалася на-беларуску. Савёнак многа езьдзіў па Беларусі, пісаў рэпартажы і фэльетоны.

У склад рэдакцыі «Савецкай Беларусі» таксама ўваходзілі М. Маразоўскі (Гурын), рэдактар, постаці якога не адну старонку ва «Ўспамінах» прысьвяціць праз гады Васіль Рагуля, Зьмітрок Бядуля, Міхась Чарот, Янка Пашкевіч, Павал Каравайчык. Алесь Дулар у сваіх паказаньнях па сфабрыкаванай справе «Саюзу Вызваленьня Беларусі» расказваў пра атмасфэру ў газэце, што яна «мала падобна была да атмасфэры савецкай газэты. Адчувалася, што большасьць супрацоўнікаў аддае сваю працоўную сілу і гэтым абмяжоўваеша: погляды-ж свае разглядае як нешта асобнае, незалежнае ад той справы і ад тых прыньцаў, якія праводзіла газэта. Праўда, ніякіх антыпартыйных і

антывацэўскіх гутарак ня было, але адчувалася й само сабой разумелася, што партыя сама па сабе, а «Савецкая Беларусь» сама па сабе». І як вынік - 27 чэрвеня 1929 году на паседжанні бюро ЦК КП(б)Б У. Затонскі, які ўзначальваў камісію па праверцы нацыянальнай работы ў БССР, абвінавачваў газету ў нацыянал-дэмакратычных скажэннях: менавіта на старонках гэтай газеты, пазней названай «утульным прыстанішчам беларускіх нацыяналістаў», друкаваўся артыкул Паўла Трамповіча «Шляхі беларускай інтэлігенцыі», былі выдрукаваны артыкулы Міхася Зарэцкага й Тодара Глыбоцкага, што распачалі «тэатральную дыскусію», а таксама вядомы «Ліст 3-х» (А. Александровіча, А. Дудара, М. Зарэцкага) супраць антыбеларусізацыі.

Ня дзіва, што Савёнак быў звольнены з працы ў газэце як нацлэм. Зь лютага 1929 г. ён працаваў на будоўлі, на заводзе «Ўдарнік», зь ліпеня 1932 г. - стыльрэдактарам навукова-тэхнічнага выдавецтва. Але гэта не змяніла ані ягоных паглядаў, ані паводзінаў. Нават больш. Як пісаў сакрэтны супрацоўнік ГПУ ў сваім чарговым даносе, «такія заядлыя беларускія культурнікі як Чаржынскі, Бялькевіч, Пашковіч, Савёнак, Каханоўскі й шмат хто іншы, хто раней у штодзённым прыватным і грамадскім жыцці гаварыў выключна па-беларуску, пачалі з усмешачкай утрыравана гаварыць па-расейску, дадаючы: няхай ужо іншыя гавораць на нацыянал-дэмакратычнай мове, а мы будзем гаварыць на інтэрнацыянальнай».

Зразумела, што новых рэпрэсій доўга чакаць ня трэба было.

Пасьля разгрому Грамады ў 1927-29 г.г. ды барацьбы з нацдэмаўшчынай у 1930-31 г.г. новым этапам вынішчэння беларускага народу стаўся разгром, што ўвайшоў у гісторыю як «Справа Беларускага Нацыянальнага Цэнтру».

10 жніўня 1933 г. былі арыштаваны былыя беларускія дэпутаты ў польскі Сойм, а зь 1-га верасня пачаліся масавыя арышты: толькі за адну ноч схапілі больш за 90 асобаў. Бралі ня толькі ў Менску, але й у Маскве, на Каўказе, на Урале. Да 1-га лістапада па справе БНЦ было арыштавана

9700 чалавек, у тым ліку й Лявон Савёнак. 15 студзеня 1934 г. Калегія ГПУ вынесла прысуд: зьявольнае ў лягерох. Падрабязнасьці пра той суд ды наагул ход самой справы добра адлюстраваны ў артыкуле «Крыжоваю дарогаю», надрукаваным у газэце «Беларус» ад 1 жніўня 1954г. і зьмешчаным у гэтай кнізе. Артыкул падпісаны Лявонам Крывічаніным - псеўданімам Лявона Савёнка.

Калі-б ня гэтым разам, дык іншым Л. Савёнак абавязкова трапіў-бы ў кішоры ГПУ, якое даўно мела свае віды на аўтара кніжкі фэльетонаў «Чароўная іголка». Аўтар прыкрыўся імем Лявона Свэна – яшчэ адным псеўданімам, але гэта падманула хіба толькі бібліятэчных супрацоўнікаў, якія каталягізавалі кніжку як належную замежнаму, швэцкаму пісьменьніку. Дакладней, пачалі каталягізаваць, бо хутка агледзеліся пільныя супрацоўнікі «ворганаў», кнігу забаранілі й зьнішчылі бадай што ўвесь наклад, а ён быў немалы – тры тысячы асобнікаў.

Пяцігадовую высылку Л. Савёнак адбываў спачатку ў Паўдзённым Сібіры, а потым у Алтайскім Краі. Працаваў на будоўлях, дзе цесна сышоўся з сыяністамі зь Менску, якіх было даволі шмат, моцна згрупаваных, з добрымі кантактамі, як казалі, ажно ў Швайцарыі. Яны добра паставіліся да беларускага нацыяналіста й прапанавалі нават сваю дапамогу, сувязі. Л. Савёнак начаў аб'ядноўваць вакол сябе беларусаў, але нехта данёс – і сыяністаў раскідалі па розных лягерох, а самога Савёнка перавялі ў штрафныя калёны.

Ужо на эміграцыі, у ЗША, ён будзе сьведчыць перад Камісіяй Керстана аб Савецкіх канцлягерох.

У 1939 годзе, калі тэрмін пакараньня скончыўся, Л. Савёнак вярнуўся на Беларусь і настаўнічаў у вёсцы каля Крычава, а пасля ў ваколіцах Менску, бо ў самім горадзе жыць яму было забаронена.

Улетку 1941 году, пасля акупацыі Менску немцамі, Савёнак быў інтэрнаваны, як і ўсё мужчынскае насельніцтва гораду, і некалькі тыдняў праседзеў на Камароўскіх балотах пад Менскам. А калі пачалася «другая беларусізацыя», працаваў журналістам у «Беларускай газэце». Антон

Шукелойц успамінае:

«Я пазнаёміўся з Лявонам Савёнкам, прыйшоўшы ў Менск і добра адпачыўшы пасля пабояў у турме. Гэта быў 1941 год, думаю, кастрычнік месяці, хутка пасля прыходу немцаў.

Я прыйшоў ва Ўправу гораду, каб сустрэцца з Вітаўтам Тумашам, старшынём Управы. Тумаш - мой калега па ўнівэрсітэту, і я вырашыў у яго знайсці эвэнтуальна нейкую парадку. І вось я зайшоў да Тумаша, пагутарыў з ім.

Тумаш быў вельмі заняты й адправіў мяне да Антона Адамовіча. Адамовіч кажа:

- Заставайся тут са мною, тут сягоньня будзе першая палітычная нелегальная нарада. Трэба разгледзець сытуацыю, якая да гэтага часу была, і што маем далей рабіць.

І вот я ў яго застаўся, ён канчаў сваю работу. Ягоная канцылярка была даволі вялікая. Пачалі збірацца людзі на нараду. Прыйшоў Усевалад Родзка, які й быў ініцыятарам гэтае нарады, тады пайшлі Савёнак, Алесь Матусэвіч, Сінькевіч, Гуцька. Словам, было там чалавек, можа, з дваццаць. Тумаш ня было. Але Тумаш аб гэтай нарадзе ведаў, таму што, калі нарада скончылася, ня помню хто, сказаў:

- Цяпер, хлопцы, ідзем да Тумаша на абед. Вы ўсе запрошаныя.

Ну вось, там я пазнаёміўся з Савёнкам. Як ён выглядаў? Моцна сіваваты, меў доўгія валасы, такія характэрныя, як казалі, даўней эсэры насілі. Такі бадзёры, вельмі бадзёры.

Аб гэтай нарадзе я ўжо многа разоў гаварыў. Народа была ў справе разгляду сытуацыі. Ужо ішлі нямецкія пагромы. І мы прынялі некалькі пастановаў: беларусізацыю устаноў гораду, школыніцтва, тэатру, адміністрацыі, цэркваў. І галоўнае было пастаноўленьне - арганізаваць Беларускаю Незалежніцкую Партыю. Так што гэтая нарада й была пачаткам Беларускай Незалежніцкай Партыі, тыя людзі яшчэ далей праводзілі такія апытаньні, і першы сход яе адбыўся ў канцы 1942 году ў памяшканьні Саковіча. Саковіч быў

начальнікам паліцыі, але ў гэтым самым руху Беларускай Незалежнаскай Партыі быў ад самага пачатку й зьяўляўся адным зь ініцыятараў. Таксама, як Вітушка і Касмовіч.

Пасля мы пайшлі да Тумаша на абед. Тумаш, ягоны заступнік Вітушка й начальнік тады паліцыі Касмовіч жылі ў адным вельмі цікавым доме быўшага генэрала Паўлава, камандуючага Беларускай ваеннай акругі, якога потым бальшавікі расстралялі за нядбаласць: ён не дагледзеў напад немцаў на Савецкі Саюз. Быў расстраляны ён і ягоныя заступнікі, па-мойму, цэлы штаб.

Жылі яны ў гэтым доме, які вельмі добра ахоўваўся. Гэтая вуліца паралельная да галоўнай, ці цяперашняга праспекту Скарны. Па-мойму, Кірава яна была. Гэты дом яны занялі таму, што ён вельмі добра ахоўваўся. Яны жылі на першым паверсе. Ды й сам дом, здаецца, быў аднапавярховы мураваны з моцнымі сталёвымі акіяніцамі, што закрывалі вокны.

Вось пры абедзе я там найбліжэй пазнаў Савёнка. Пры абедзе нас было чалавек таксама, можа, дваццаць. Стаяў доўгі стол, і там Савёнак дэманстраваў гэтую кнігу, вынесеную з КГБ, тады НКВД, кнігу абвінавачванняў, ці прысудаў Беларускаму Нацыянальнаму Цэнтру. Зьвярніце ўвагу, вельмі многа ёсць памылак, што да гэтай кнігі, яе інакш называюць і розна гавораць, дзе яна падзелася. Артыкул Савёнка - найлепшы артыкул пра Беларускае Нацыянальнае Цэнтар. І пра гэтую кнігу ён там успамінае. У кнізе гэтай спіс усіх, ці, можа, калі ня ўсіх, то большыні пакараных тады ў Менску дзеячаў Беларускага Нацыянальнага Цэнтру.

У асноўным гэта былі дзеячы Заходняй Беларусі: Рак-Міхайлоўскі, Мятла, Вальнец, Дварчанін, Кахановіч і іншыя. Пасля былі далучаныя й усходнебеларускія дзеячы. Дарэчы, Савёнак быў у ліку тых дзеячаў (іх было нямнога, некалькі чалавек, па-мойму, магчыма на пальцах адной рукі палічыць), што ня прызналіся да віны. А там усе прызналіся, хача такога Беларускага Нацыянальнага Цэнтру ня было. Была гэта выдумка Масквы. Чарговая, як і той у часы нацдэмаўшчыны, у 1930 годзе, Саюз Вызвалення Беларусі.

На абедзе гаворкі былі, у асноўным, пра палітыку. І Савёнак найбольш актыўны тады быў, расказваў пра гэты Беларускі Нацыянальны Цэнтр, пра гэтую кнігу, дэманстраваў яе. Гэта быў такі машынапіс, прыблізна фармату канцелярыйнай паперы й добра зложаны й добра апраўлены. КТБ, ці НКВД, стараліся трымаць архівы ў парадку.

Гаворак пра літаратуру было многа. Савёнак заўсёды вясе́ла расказваў свае фэльетоны. Ён быў адным з тых вязьняў, што цяжка сядзеў, таму што з гэтых сасланцаў усякія былі людзі, якіх пасля турмы ссылалі на насяленьне. Вось так, як Адамовіч, напрыклад. Праўда, ён ня з гэтага працэсу, а з 1930 году - працэсу Саюзу Вызвалення Беларусі. Але ён быў сасланы й там, недалёка Вяткі, здаеша, у Мардовіі ці Ўдмурзці сядзеў сабе - быў настаўнікам. І Кіпелі там недалёка былі, і Ул. Жылка.

А Савёнак - Савёнак быў у лягерох! Спачатку ён, здаеша, быў у Комі на лясных работах, яго перавезьлі, ня знаю куды. У кожным разе, яго перавезьлі ў такое месца, дзе ім было значна лепей. Ён казаў, што там ім давалі зацірку, жытнюю зацірку, і яны ад той заціркі пасля такога голаду, які раней мелі, паразьядаліся, казаў, о-о-о!

У «Менскай газэце» Савёнак быў адным з супрацоўнікаў. Калі хто хоча ведаць яшчэ аб тых часох, газэце, то там фактычна гэтая група - Адамовіч, Савёнак, у меншай меры Арсеньнева - вызначала палітычны кірунак газэты. Вось калі трэба было пра нешта даведацца, ішлі ў газэту.

Набліжаліся Дзяды. Я за час, што жыў у Менску, аблазіў усе могілкі. Знайшоў і магілу Сьцяпана Булата. Потым гэтыя могілкі разбурылі. А цэркаўка там і цяпер стаіць. Маленькая.

На Вайсковых могілках пахаваны Эдуард Самуйлёнак. Ягоная магіла недалёка ад царквы. І яшчэ адна магіла была - ці не Чарвякова? На гэтых магілах ня было ніякіх знакаў. У мяне ўзьнікла думка паставіць крыжы на гэтыя магілы. Але-ж то ўсё былі камуністы. Савёнак кажа:

- Няважна, што камуністы. Па-першае, гэта

хрышчоныя людзі; а па-другое, – беларускія патрыёты. У тых умовах, у якіх яны жылі, яны, магчыма, не маглі інакш сябе паказаць. Так што стаў крыжы.

І я паставіў крыжы.

Там, у Менску, мы некаторы час жылі з Савёнкам у адным раёне. І таму я зь ім часта ішоў дахаты, часта сустракаўся. Гэты раён недалёка ад Акадэміі навук. Там Дом друку. І ад Дому друку, калі ісьці ў маскоўскім кірунку, то былі такія домікі для працаўнікоў друку. У адным з такіх домікаў я жыў з Алесем Матусэвічам, а ў другім такім-жа, толькі на іншай вуліцы, жылі Савёнкi. Так што я вельмі часта з Савёнкам сустракаўся, такія блізкія дачыненні зь ім былі.

На эміграцыю мы ехалі разам, ці не ў адным вагоне. У Нямеччыну мы таксама паехалі разам, разам трапілі ў Бэрлін, там большая частка беларусаў засталася, а мы з Савёнкам паехалі ў Сілезію. А там уладкоўваліся па-рознаму. Жылі ў лягеры працаўнікоў, якія былі занятыя на розных фабрыках. Там мы зноў разлучыліся. Не знаю, як яны паехалі, а я паехаў праз Бэрлін зь Янкам Ліманоўскім.

Савёнак – вельмі сьціплы чалавек. Гэта адно. Па-другое, чалавек прасталінейны. Ня любіў улазіць у такія сытуацыі, дзе мог скампрамэнтаваць сябе. Таму аб ім так мала засталася звестак, нягледзячы на тое, што гэта такі можны духоўны чалавек, вельмі можны. У яго няма такой багатай перапіскі, як, напрыклад, у Вішбіча. Потым у Нью-Ёрку ён ня так доўга й быў. У хуткім часе яны выехалі зь Нью-Ёрку, купілі такую малую фармачку, курную, і там ён ужо заставаўся. Аж да сьмерці. Зь людзьмі ён сустракаўся толькі ў сьвяты. Ці калі мы прыяжджалі да яго ў госьці. Раз на год я заўсёды езьдзіў да іх летам.

Як фэльетаніста Савёнка вельмі высока цанілі. Ягоны «Дзеньнік», што ішоў у падвалах «Беларускай газэты», цанілі вельмі высока. А на эміграцыі ён напісаў пару фэльетонаў, можа, пару артыкулаў у газэту. Дарэчы, і там, у Менску, ён ня толькі фэльетоны пісаў. І артыкулы таксама. Вельмі добрыя артыкулы ягоныя на эканамічныя тэмы. Ясна, пад

рознымі псэўданімамі ўсе. Пра ягоную даваенную кнігу, думаю, ня было шырока ведама. Ён увогуле не належаў ні да «Маладняка», ні да «Ўзвышша». Ну а ў пісьменьніцкім гурце ён быў. Гэта група, у якой быў Чарот, ягоны зямляк, дарэчы. Яны разам вучыліся й былі ў вельмі блізкіх дачыненнях. Савёнак часта расказваў пра Чарота.

На эміграцыі быў ня толькі «сум па радзіме». Я ня думаю, што так многа месца прысьвячалі суму, як пра эміграцыю пішуць. Была праца, я сказаў-бы, у заступніцтве незалежнай думкі й незалежнай ідэі, праца для незалежнасьці Беларусі. А вось суму там спецыяльна я не заўважыў.

Мне цяжка сказаць, чаму Савёнак не надрукаваў тут кнігі, хаця так многа напісаў. Думаю, проста праз сваю сьціпласць. Ён як журналіст вельмі моцны. Вось мне ведамы такі факт цікавы. Кабыш (Кандыбовіч) быў загадчыкам СТО, галоўнай гандлёвай арганізацыі на тэрыторыі Беларусі. Адзін раз яму трэба быў такі моцны артыкул у газэце. Ён кажа: «Знаеце што, хлопшы, свінню вам цэлую дам за добры артыкул» (гэта перад Калядамі было ці што?). Тады сабралася рэдакцыя: свіння - гэта-ж вялікая справа ў час нямецкай акупацыі, і сталі раішаць, хто напіша артыкул. І даручылі Савёнку. У яго ёсьць такія на эканамічныя тэмы артыкулы на першай старонцы газэты. Думаю, што гэта, магчыма, было ў 1942 годзе. Так што Савёнак, як журналіст, у час нямецкай акупацыі ў гэтай беларускай газэце быў самы моцны. Ня толькі фэльетаніст. Фэльетоны - гэта між іншым, але калі гавораш пра Савёнка, то нібы гэта асноўны ягоны жанр. Але ён ня вельмі хацеў пісаць.

Савёнак, дарэчы, выратаваў Адамовіча ў час вайны. Там, у рэдакцыі, быў такі звычай: а 12-й недзе гадзіне ўсе ішлі на абед у сталожку Самапомачы. Яна была на вуліцы, якая ў савецкія часы называлася Камсамольская (і цяпер, відаць, так), а ў часе вайны яе былі назвалі вуліцай Алеся Гаруна. Абед звычайна быў просты: зашпірка, крупнік, яшчэ там нешта.

Я часта заходзіў туды да іх. Вярталіся ў рэдакцыю. Савёнак палышоў да Адамовічавага стала папрасіць пярэ. Яму

на нешта патрэбна было. Адамовіч адчыніў столік, глядзіш - там ляжыць бомба, міна. І па-расейску напісана: «Не трогать!». Адамовіч, як пабачыў, крыкнуў на ўсіх: «Уцякайце!». Мы ўсе павыходзілі, пазванілі ў паліцыю. Прышоў паліцыянт з нашай, мясцовай, паліцыі. Ён узяў гэтую міну выносіць, вынес яе з будынку, і перад будынкам яна разарвалася. У руках. І паліцыянта разарвала. Паліцыянт той быў фолькс-дойч, менскі немец. Пасьля гэтага немцы казалі Адамовічу, каб ён неадкладна выехаў у Бэрлін. І ён пасьля гэтай бомбы на другі ці на трэці дзень выехаў. А Савёнак застаўся. І ўжо пасьля гэтага нейкі спалох наступіў у рэдакцыі. Дарэчы, тады сярод гасцей быў зь Вільні прыехаўшы наш драматург Аляхновіч. Я там быў, але я раней выйшаў. А хто міну падлажыў? Нічога ня ведама. Ці гэта была бальшавіцкая работа, ці нямецкая... Адамовіч ня быў карысны для немцаў. Таму яны маглі хацець яго пазбыцца».

Напрыканцы сакавіка 1944 г. кіраўніком рэпэртуарнай сэкцыі Беларускага Культурнага Згуртаваньня Янкам Ліманаўскім было прынята рашэньне ажыцьцявіць пастаноўку камічнай опэры «Тарас на Парнасе», і ён запрасіў Л. Савёнка напісаць лібрэта. Той ужо пачаў накідваць тэкст, характарыстыку сьвэічных вобразаў, але не хапіла часу. Апошні запіс у сшытку напрацовак - горкі: «Калі на «Ўзвышша» ўсходзілі 5 месяцаў, дык на Парнас пры такіх тэмпах можна залезьці за тры гады». Сапраўды, часпіс «Ўзвышша», які меліся аднавіць, быў палкам гатовы да друку, але сьвету не пабачыў, адбіты быў толькі няпоўны сыгнальны экзэмпляр. Ня ўбачыла сьвету і опэра «Тарас на Парнасе».

Герой самага вялікага твора Савёнка, Іван Іванавіч Чужанінаў, піша дзёньнік на працягу году, а вось сам аўтар, нажаль, ніякіх запісаў ня веў - так, зрэзьчасу пакідаў радок-другі ў сшытку, да якога потым ніколі не вяртаўся. І ўсё-ж:

«28.06. Ноч у БЦР. На Паўночным вакзале. Ноч на таварнай.

29.06. Бамбардавалі. Правальры ў кусты. «Герой», які напачатку халзіў з аўтаматам, паваліўся зь перапугу ў яму з глінай. Выйшаў пад раіцу, як зэбра.

- Навесілі!

- На нас?

- На нас.

30.06. Стоўбцы. Трывога. Паэта (або пісьменьнік) ліе горкія сьлёзы (ладна вышійшы) – толькі паэта можа зразумеш гэта. Можа глядзімо на гэта апошні раз».

Разьвітаньне сапраўды было назаўсёды. Пачалася эміграцыя, а зь ёй – чарговы, «новы этап беларусізацыі», які, што праўда, у нашай гісторыі яшчэ не атрымаў свайго «парадкавага нумару».

У Нямецчыне Савёнак апынуўся спачатку ў беларускім лягеры ДП Міхельсдорфе, а потым у ДП Остэргофэн, заснаваным зімой 1947 г. Прытулак у ім знайшлі больш за 400 беларусаў. Дзякуючы Станіславу Станкевічу, Антону Адамовічу, Міколу Равенскаму ды Аналёні й Лявону Савёнкам гэты лягер стаўся адным з цэнтраў беларускай эміграцыі ў Нямецчыне. Тут пачала выдавацца газэта «Башкаўшчына» (першы нумар выйшаў 31 кастрычніка 1947г.), якая адыграла выключную ролю на эміграцыі; тут працавала драматычная студыя пад кіраўніцтвам Аўгена Кавалеўскага; тут выдаваўся часопіс «Рух», была сядзіба Беларускага Нацыянальнага Цэнтру (БНЦ).

У Статуце БНЦ мэты й заданьні былі акрэсьлены наступным чынам: «Беларускі Нацыянальны Цэнтар стаіць на грунце дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі і вядзе сваю працу ў мэтах зрэалізаваньня дзяржаўна-незалежніцкіх ідэалаў, выражаных у акце 25 сакавіка 1918 г. У сваёй палітычнай дзейнасьці БНЦ будзе кіравацца прынцыпамі заходняй цывілізацыі й дэмакратызму, выступаючы супраць усялякіх відаў таталітарызму. БНЦ будзе імкнуцца да песнага супрацоўніцтва зь іншымі народамі, першым чынам із суседнімі беларускаму, якія знаходзяцца сяньня ў падобным да яго палажэньні й змагацца за тых самых мэты. Гэтае супрацоўніцтва павінна апірацца на прызнаньне й пашану

поўных сувэрэнных правоў кожнага народу і ні ў чым не павінна парушаць інтарэсаў беларускага народу і ягонай нацыянальнай годнасці. БНЦ з'яўляецца арганізацыяй міжпартыйнай і згуртоўвае ў сабе на дэмакратычных асновах усе палітычна-грамадскія кірункі беларускае эміграцыі і каардынуе іх дзейнасць. БНЦ вядзе працу як палітычную, так і сацыяльна-харытатывную, культурна-асветную ды ўсялякую іншую, якая можа быць патрэбнай у абставінах эміграцыі». Сябрамі БНЦ былі, акрамя Л. Савёнка, такія ведамыя дзеячы, як Ант. Адамовіч, А. Вініцкі, А. Кахановіч, Б. Рагуля, Ф. Кушаль, В. Тумаш, Ст. Станкевіч, Я. Сурвілла ды іншыя.

У 1947 годзе ў лягеры быў выдадзены першы нумар часопісу «Сакавік», не ў апошнюю чаргу дзякуючы Л. Савёнку. Менавіта ў яго захоўваўся поўны варыянт (у адрозненне ад выдрукаванага Язэпам Лёсікам у 1920 г. у газэце «Беларусь») гістарычнай драмы Каруся Каганца «Сын Даніла». Зараз складана сказаць, якім чынам трапіў да яго гэты твор. Магчыма, ад Янкі Лімановіча, у якога на эміграцыі перахоўваліся некаторыя матэрыялы беларускіх пісьменьнікаў (нажаль, сёння лёс гэтых дакументаў невядомы). Антон Адамовіч, даведаўшыся, што ў Савёнка ёсць драма Каруся Каганца, загарэўся жаданнем яе выдрукаваць. Так паўстала ідэя новага часопісу. У ім, акрамя навэлы В. Бірыча (Ант. Адамовіча) «Афральга-Ост», вершаў Рыгора Крушыны, Натальі Арсеньевай, Масае Сяднёва, быў змешчаны і пачатак «Дзёньніку Чужаніава», які атрымаў новы назоў - «Запіскі эмігранта». Выглядае на тое, што аўтар збіраўся ня толькі перадрукаваць «Дзёньнік» з «Беларускай Газэты», але і працягнуць жыццё гіра героя ў лягерох ДП. На вялікі жаль, публікацыя ня была скончаная, і працяг «Дзёньніка Чужаніава» не ажыццявіўся.

У лягеры Остэргофэн Лявон Савёнак працаваў дырэктарам Беларускае Гімназіі, якая адчынілася 24 лютага 1947 г. Разам зь ім, выкладчыкам матэматыкі, настаўнічалі Антон Адамовіч (гісторыя), Мікола Кунцэвіч (лацінская і замежная мовы), Пётра Манькоўскі (ангельская мова),

Мікола Равенскі (сьпевы), Апалёнія Савёнак (родная мова й літаратура), Зінаіда Станкевіч (прыродаведа й фізыка) ды іншыя. Лявон Савёнак выкладаў таксама на адукацыйных курсах для дарослых.

Зь лягеру Остэргофэн Савёнкі пераехалі ў Розэнгайм, куды перавезлі беларускі лягер, дзе і ён і ягоная жонка Апалёнія прадаўжалі выкладаць у гімназіі. Савёнак часта езьдзіў у Мюнхен, дзе інтэнсыфікавалася палітычнае жыццё антыкамуністычнае эміграцыі з СССР. Навязаў Савёнак песнае супрацоўніцтва з украінскай газэтай «Украінскі Вісті» й рэдактарам Іванам Баграным.

4-5 чэрвеня 1948 г. у горадзе Канстанцы (Француская зона) адбыўся зьезд праваслаўных беларусаў, да правядзеньня якога прыклаў немалыя намаганні й Л. Савёнак, і сам быў сярод ягоных удзельнікаў. Гэты зьезд стаўся вырашальным у адраджэньні Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Тады была прынятая наступная пастанова: «Асноўваючыся на ідэі Грыгора Цамблака, незалежнасьці Беларускай (Вялікага Княства Літоўскага) Царквы ды змаганні за яе здзяйсненьне пазьнейшых беларускіх праваслаўных іярархаў, духоўнікаў і вернікаў, закончаным мітрапалітам Менскім Мельхісэдэкам у 1922 годзе, устанавіўшага Беларускаю Аўтакефальную Царкву, Зьезд сьвярджае, што тры епархіі Беларускай Праваслаўнай Царквы (Віленская, Горадзенская й Пінская) атрымалі дазвол на аддзяленьне ў Беларускаю Аўтакефальную Царкву, багаслаўленьне й прызнаньне ад Мітрапаліта Варшаўскага і ўсяе Польшчы, Блажэньнейшага Дыянісія – галавы Польскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, дадзеныя ім на рукі Мітрапаліта Аляксандра Пінскага. Дзеля таго, што перад Менскім Усебеларускім Праваслаўным Саборам існавалі толькі тры епархіі, стварыўшыя наступныя епархіі Беларускай Праваслаўнай Царквы, Зьезд сьвярджае кананічнасьць Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы».

У ЗША Л. Савёнак пераехаў у 1950 г. Гэта быў час, калі ў Радзе БНР, сябрам якое ён быў ад 1947 году, адбыўся раскол (1952-54 гг.). Прычынай расколу было стаўленьне да

палітыкі «Амерыканскага Камітэту Вываленьня ад бальшавізму» (першапачатковая назва - «Камітэт Вываленьня Народаў Расеі»). Справа ў тым, што з пачаткам «халоднае вайны» ў Вашынгтоне паўсталі як-бы дзве плыні - два пагляды на дачыненні з СССР. Пэнтагон уважаў, што ў тагачасных умовах адзінай гарантыяй міру можа быць нарошчваньне ўзбраеньня. Палітыкі з Кангрэсу лічылі, што прапаганда, вывучэньне СССР маюць ня меншае значэньне. У выніку іхнай актыўнай дзейнасьці паўстаў Інстытут вывучэньня СССР, Радьё «Вываленьне» (пазынейшая «Свабода»). Афіцыйна амерыканскі ўрад заявіў: ён змагаецца з камунізмам у СССР і ў гэтай барацьбе падтрымоўвае ўсе народы - беларусаў, летувісаў, украінцаў. Але ён не вырашае далейшы лёс земляў, што знаходзяцца зараз пад расейскай акупацыяй. На бок гэтай афіцыйнай палітыкі, палітыкі так званых «непрадрашэнства», стала частка сяброў Рады БНР разам з прэзыдэнтам М. Абрамчыкам. Яны прытрымліваліся думкі, што сёньня неабходна максымальна атрымаць дапамогу ад афіцыйнага Вашынгтону, а ўжо потым уздымаць пытаньне пра незалежнасьць Беларусі. Другая, даволі значная частка сяброў Рады БНР, не пагадзілася з гэтым і стварыла фракцыю «Асьцярожнага Супрацоўніцтва з Амерыканскім Камітэтам», у якую ўваходзіў і Л. Савёнак. Гэтая фракцыя заявіла, што незалежнасьць Беларусі была абвешчана яшчэ ў 1918 годзе й на пазышых непрадрашэнства Рада БНР з «Амерыканскім Камітэтам Вываленьня ад бальшавізму» супрацоўнічаць ня можа. Быў створаны мэханізм для перавыбараў Прэзыдыюму й прэзыдэнта. Старшынём камісіі па падрыхтоўцы рэфэрэндуму быў абраны Л. Савёнак.

У выніку перамагла група М. Абрамчыка. Тыя сябры Рады, што не пагадзіліся з палітыкай «непрадрашэнства», паступова адыйшлі ад актыўнай палітычнай дзейнасьці ў Прэзыдыюме, а А. Каханоўскі нават выйшаў з Рады.

Разам з тым, неабходна зазначыць, што палітыка «непрадрашэнства» засталася такой пераважна на афіцыйных паперах, бо і ў друку, і на радзьё нацыянальная прапаганда вялася з адназначна дзяржаўніцкага пункту гледжаньня.

Палітычная і грамадзка-культурніцкая дзейнасць Лявона Савёнка на эміграцыі – тэма асобнай, грунтоўнай размовы: адзін з ініцыятараў стварэння Камітэту Незалежнай Беларусі (разам з Л. Галяком, Ю. Сабалеўскім, А. Плескачэўскім), сябра Цэнтральнага Камітэту Аб’яднання Беларускіх Нацыянал-Дэмакратаў (старшыня А. Каханоўскі), рэдагаваў газету «Беларус», уваходзіў у ларадную камісію па перакладу Бібліі, які ажышчыўлялі Янка Станкевіч ды пастар Масей Пітлін. Як журналіст, што добра ведаў савецкую прэсу, апрацоўваў манаграфію аб прэсе БССР (нажаль, яна не захавалася), а таксама даваў шмат інфармацыі ў заходнія даведнікі аб палсавецкім друку на Беларусі (La Presse Derrière le Rideau de Fer. Paris, 1948; The Free Press of the Supressed Nations. Augusburg, 1950).

Адным зь ягоных блізкіх сябраў быў Мікола Равенскі, зь якім лучыла спачатку частая рыбалка на Дунаі, а потым, калі Равенскі пераехаў у Бэльгію, – ліставаньне. У ЗША былі блізкія дачыненні зь Міколам Паньковым, Аўгенам Каханоўскім, Антонам Шукелойцам, Антонам Адамовічам, Віталем Кажанам, Ізідарам Плашчынскім, Гіпалітам Паланевічам, сям’ёю Васіля Стомы (Сініцы), земляка з Глыбоччыны. Даўгагадовым і блізкім сябрам быў доктар Станіслаў Грынкевіч, сем’і Аляксея Грушы, Міколы Гарошкі, Івана ды Вольгі Канарчукоў.

Памёр Лявон Савёнак 21 лютага 1974 г. Пахаваны на беларускіх могілках у Іст-Брансўіку.

Творчая спадчына Лявона Савёнка невялікая, але шматгранная: гэта і даваенныя фэльетоны; фэльетоны, надрукаваныя ў часы Другой сусьветнай вайны, на эміграцыі, шматлікія артыкулы, пераважна на палітычныя і эканамічныя тэмы. І, натуральна, «Дзёньнік Чужаніава».

Сатырычныя творы Савёнка, прысьвечаныя барацьбе за беларускую дзяржаўную мову, і сёння, амаль празь 70 гадоў, на вялікі жаль, ня страцілі сваёй актуальнасці й вастрэні. Назва цыклю сатырычных апавяданьняў «Беларусізацыя пад №...» сталася назвай гэтай кнігі. У ёй,

першай пасьля 1929 году кніжшы пісьменьніка, зьмешчана толькі частка ягонай творчай спадчыны.

Новы зборнік твораў Лявона Савёнка знаёміць чытача з найбольш цікавымі ўзорамі розных этапаў творчасьці і дазваляе прыйсьці да наступнай высновы: сатыра Савёнка ад пачатку была ня столькі антысавецкай, антырасейскай, антыкамуністычнай (хоць гэта ўсё, бязумоўна, ёсьць), колькі пра-беларускай. Гэта асабліва добра бачна на прыкладзе твораў эміграцыйнага пэрыяду, калі аб'ектам сатыры становяцца «зарубежнікі» і «крывіч» («Ліст у рэдакцыю пра кансалідацыю») або захопленасьць месцічаў лягероў ДП утварэньнем «урадаў» («Што рабіць?») – адным словам, усё, што замінала, перашкаджала нармальнаму беларускаму жыцьцю.

Зь першага фэльетону, якім пачыналася адзіная кніга Л. Савёнка, з «Чароўнай іголкай» (1929 г.), выразна выяўляецца мастацкі мэтад пісьменьніка – фантастычны рэалізм, калі апісанае ім здарэньне, у найвышэйшай ступені неверагоднае, здараецца ці ня штодзень: улада шукае ў коміне чароўную іголку, што быццам дапамагае выйграваць судовыя працэсы; судзяць каня за тое, што сьледчы трапіў ня ў тую вёску, напіўся ды й згубіў «вельмі важныя справы» («У абарону Буланага»). І не за такое маглі асудзіць, і ня толькі каня. Сутнасьць мэтаду ў паказе рэальнай жыцьцёвай паўсядзённай зьявы ў нечаканым, фантасмагарычным ракурсе. Прытым, фантастычнасьць літаральна пранізваецца рэальнымі побытавымі дэталямі. Так, праз прызму фантастыкі, ствараецца новы пагляд на добра знаёмую ўсім рэчаіснасьць. Падсавецкае жыцьцё было настолькі абсурднае, настолькі неверагоднае, што мэтад адлюстраваньня яго ў літаратуры мог быць адно фантасмагарычным. А што рэчаіснасьць была сапраўды такая, добра сьведчыцца ўсёй практыкай савецкай дзяржавы – стварэньнем уяўных «шкодніцкіх» арганізацый, шматлікімі іррэальнымі судовымі працэсамі, фантастычнасьцю фармулёвак прысудаў і г. д. І таму ў гэтых фантасмагорыях Лявона Савёнка рэалістычнасьць, факталёгічная дакладнасьць большая за тагачасныя (ды й значна пазьнейшыя), так званыя, рэалістычныя творы.

І я шчаслівы, бо заўсёды
Шчаслівы той - хто бальшавік.

А. Александровіч. Песня бальшавіка.

Ну яго к чорту,
Паказваць пачуццяў мастацтва,
Лепей вучыша
Валодаць нажом.

М. Башошкаў. На бой! На бой!

Адрывуць ўпадніцтва, хістаньні й узлёты.
І паўшы шлях усьцелен прастатой.
Мы прагнем чорнаю работай
Нагнаць гісторыі прастой.

Прыбытак Лад. Пралетарскай
інтэлігенцыі.

І нездарма адзін з герояў Савёнка, аўтар першай, мабыць, «гастронамічнай гісторыі» Беларусі («Васеньнія настроі») ня верыць самой савёнкай рэчаіснасці - настолькі яна фантастычная - і штогод паўтарае сам сабе: «Дзе гэта калі хто бачыў? Ды нічога з гэтага ня будзе». Такога, сапраўды, яшчэ ніхто ў сьвесе ня бачыў, але такое сталася. І што з гэтага выйшла, спазнала на сабе не адно пакаленьне беларусаў.

У вайну сытуацыя на Беларусі зьмянілася, а зь ёю зьмяніўся і, хутчэй, набыў новыя адзеньні творчы мэтал пісьменьніка, зьмяніліся і акцэнты.

Сёньня, калі «Дзёньнік Чужанінава» ўпярышыню (з 1942 году) перачытваецца, і ўпярышыню - як самастойны твор, а ня нізка асобных фэльетонаў, бачна, наколькі ён «кладзеша» ў нашу літаратуру, ды здзіўна, што да гэтага часу яго бышам-бы ня было ня толькі для шырокага чытача, але й для крытыкаў, гісторыкаў, палітыкаў - для ўсіх нас, настолькі ён арганічны для нашага існаваньня. «Дзёньнік»

ствараўся ў 1942 г., але ў тэксце ня знойдем ані высвяткаў уладзе былой, ані лісьлівасьці перад уладай новай. Нават болей, часам міжволі думаеш: а куды глядзелі тагачасныя цэнзары? Выглядае, аўтара цікавяць ня столькі ўмовы, колькі чалавек у гэтых умовах, якія - будзе дарэчы тут зазначыць - з твора паўстаюць адрознымі ад нашых трывалых уяўленьняў і тым самым набываюць ці не гістарычную вартасць, пра што й піша аўтар ва ўступе «Ад перакладніка». Сапраўды, так пра жыцьцё ў акупаваным Менску ня пісаў ніхто.

Разам з тым «Дзеньнік Чужанінава» - гэта й нашыя надзённыя «праклятыя пытаньні». Прыкладам, герой кажа: «У беларусаў нічога ня будзе», і праз колькі дзён-старонак разважае з суседзямі пра намаганьні гэбраў адрадіць уласную дзяржаву; сьмяеша зь іхнай неважлівасьці, хоць «калі й зайца біць, то й ён запалкі будзе паліць». Але мы, сёньняшнія чытачы, ведаем, хто меў рацыю ў тэй спрэчцы, ведаем, што такая дзяржава існуе.

Іван Іванавіч Чужанінаў пісаў запіскі, як Самсон Самасуй свае скруткі. Але на гэтым іхнае падабенства бадай што заканчваеша - пры ўсёй спакусе паралелі. Калі Мрыеўскі герой - «самавысуванец», дык Савёнкаўскі - зусім наадварот, ён хутчэй «самазасуванец». Аднак значна больш істотнае, што твор Мрыя (а яшчэ можам згадаць «Крывічоў» Міхася Зарэцкага ды «Тутэйшых» Янкі Купалы - няхай не бянтэжыць відавочнае непадабенства твораў), гэта пагляд бы знутры, тады як твор Л. Савёнка - гэта пагляд збоку. Вось гэтага пагляду збоку, характэрнага для твораў Савёнка ад пачатку ягонай творчасці, нам сапраўды не хапала. Пагляду няхай староньняга, але не варожага, мо гіранічнага, але не саркастычнага, пагляду, дзе была-б прынамсі спроба, жаданьне зразумець, а не сьвядома сфальсыфікаваць, як адбылося, прыкладам, у Зьмітрака Бядулі, былога калегі Лявона Савёнка па працы ў «Савешкай Беларусі», у другой кнізе рамана «Язэпа Крушынскага». Пісьменьнік, блізка ў свой час да Рады БНР, ад імя аўтара, а не свайго героя шаржыравана малое Шчылу (М. Шылу), Гамоньку

(Мамоньку), Саколіча (Смоліча), Гарунову (П. Бадунову), Кахарку (В. Захарку), «лейб-крытыка» Максіма Гайдача (М. Гарэшкага), «худую, сінявокую, юрліваю» кнігіню Радзівіл. Л. Зайша, сябра рады Першага Ўсебеларускага кангрэсу, дзяржаўнага кантралёра ва Ўрадзе БНР, гэбрая па нацыянальнасьці, ахарактарызаваў вуснамі пані Марыі: «А Лявончыка ведаеце? Спрытненькі, чорненькі, у маршчынках». Аўтар «Язэпа Крушынскага» гэтак стараўся адпавядаць часу ў 30-я гады, што ў 50-я, калі выдаваўся чатырохтамовы збор твораў З. Бядулі, рэдакцыйная калегія нават мусіла зазначыць: «Пісьменьнік імкнуўся як мага дакладней выкрыць злачынствы зусім канкрэтных ворагаў. Адсюль найўнасьць у кнізе публіцыстычных мясьцін, якія мелі цікавасьць на той момант, калі адбывалася само выкрыцьцё таго ці іншага нацыяналістычнага дзеяча, злоўленага з палічным. Такая публіцыстычнасьць не магла доўга жыць у мастацкім творы... Рэдакцыйная калегія палічыла неабходным апусьціць некаторыя месцы з падобнай публіцыстыкай, са спасылкамі на творы й дакуманты, якія на сёньняшні дзень не прадстаўляюць ніякай цікавасьці чытачам і будуць толькі псаваць уражаньне ад мастацкага твору».

Творы Савёнка, адмыслова напісаныя не аўтарскаю мовай, а мовай масы – той мовай, што падмацоўвала і ўмацоўвала савешкую культуру наагул, мову «выпучэнцаў» – у прыватнасьці. Мова клішэ, мова штампаў, што гучыць дысанансам з народнай мовай асобных герояў – прыкладам, таго-ж Сымона, аўтарскага варыянта філэзафа Торбы, які кажа пра сябе: «я тутэйшы. Дый навошта мне кіраваша? Хай на мяне кіруюцца, каму трэба, а я ў сваёй хаце й на сваёй зямлі». І галоўны герой, ці дакладней, Антыгерой (кажа пра сябе: «Хто я такі? Дзіўна. Такого пытаньня я сабе яшчэ ніколі ня ставіў»), таксама створаны выключна моўнымі сродкамі: парадываньнем афішэзнай мовы, камбінацыяй стыляў, сродкамі стылістычнага «зьніжэньня», карнавалізацыяй падзеяў і герояў. І ўсё гэта руйнуе наш спрадвечны страх перад Сьстэмай.

Кожны дзёньнікавы запіс, маналёг – гэта маленькае

самастойнае апавяданьне, звычайна анекдатычнае (ды й сама падзея, што ляжыць у ягонай аснове – часам падаеша нам проста нерэальнай, зрэшты, як самае жывьцё ў Сістэме), якое нязьменна заканчваеша маральлю, павучэньнем Чужаніава, «ня-тутэйшага», што жыве сярод нас як прымак, наводны, чужы, адным словам. Маналёг (маналёгі) герояў Л. Савёнка, калі карыстаеша тэрміналёгіяй М. Бахціна, уяўляюць сабой, па сутнасьці сваёй, спрэчку, бясконцую спрэчку, ад пачатку праграмаваную на пройгрыш – з Сьстэмай, зь любой таталітарнай сьстэмай, будзе гэта бальнавіцкая ці фашысцкая – вынік той самы.

Вось толькі жанр Савёнка мае адну, але адметную асаблівасьць, дзякуючы якой і здабыў ён нянавісьць самой Сьстэмы: прайграе герой – выйграе чытач. Бо, як завяшае Лявон Савёнак «Дзёньнік Чужаніава», «трэба глядзець у корань».

Беларусізацыя працягваеша.

Лявон Юрэвіч